

ОБЩОФАКТИЧЕСКОТО ЗНАЧЕНИЕ НА НЕСВЪРШЕН ВИД В СЕГАШНО ИСТОРИЧЕСКО ВРЕМЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Мария Стоилова Жерева

(Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО. България, София–1111
ул. „Коста Лулчев“, 27 – Szegedi Tudományegyetem, BTK, Szláv Filológiai Tanszék.
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.)

Общофактическото значение (ОФЗ) на несвършен вид се определя от езиковедите като основно частно значение на несвършен вид, тъй като най-слабо зависи от контекста (Станков 1980, Маслов 1981).

Още Поспелов (1948: 112) обръща внимание на специфичното и според него времево значение на глаголни форми от несвършен вид в минало време, при което се губи типичното за несвършен вид значение на процесност: „При отслабване на видовото значение на несвършеност във формите на минало време, несвършен вид може не само да изгуби процесното значение „имперфект“, но и развива друго времево значение – „аористно“ значение на отделния факт от миналото, без връзка на този факт с определен момент от миналото“. Мазон (1958: 93) разглежда подобно действие като „разглеждано като че ли в принципна плоскост и при това обобщено“. Маслов (1981: 249) определя същността на ОФЗ така: „при указание на факт, при неговата принципна констатация (или във въпрос с такъв характер), когато говорещият не навлиза в детайли, конкретни условия, в които се е осъществило (или осъществявало няколко пъти) съответното действие“. Дж. Форсайт (Forsyth 1970: 6) дори счита ОФЗ за „единствено ингерентно значение на имперфектива, от което се извеждат всички останали значения“.

Несвършеният вид в ОФЗ широко се използва за изразяване на действие в миналото, което е достигнало резултат. Всъщност, наличието точно на това значение на несвършен вид дава повод за представянето му като немаркиран член на видовата опозиция.

Водещо в изразяването на семантиката на фактичността е граматическото значение на времената за предходност. Самата семантика на фактичността има тенденция към ретроспективна насоченост на изказването: „факт, от лат. *factum* – дело, работа, която е станала, която е налице“ (*Български тълковен речник* 1993). Лексемата *факт* вече съдържа в значението си указание за предходност. Във формите на минало свършено, минало неопределено или минало предварително време най-пълно се изразява онова своеобразно съчетание на разнородни по своята природа признаци, които съставляват обобщената фактичност: *Кой праща да ме викат по нощите? Кой е писал*

доноси срещу мене? Пак той, а ти му вярваш още (Петър Константинов, *Прощаване с пролетта*. Пловдив, 1998). Той беше мислил вече по този въпрос и имаше свое решение, но си замълча, защото никой не се интересуваше от мнението му (Константин Кюлюмов, *Полковникът*. София, 1980). Не, днес не съм писал нищо, бях виждал много неща, но картината на това убийство още не може да се изличи от паметта ми (Михаил Халачев, *Нови криминални разкази*. Пловдив, 1990).

Употребата на глаголна форма в несвършен вид в ОФЗ в монопредикативно изказване с акцент на факта на осъществяване на действието би могло да се разглежда като прототипно, например: *Вие говориха ли сте с тях за това?*

Ако в изказването съществуват признаци, които не се отнасят към семантиката на обобщената фактичност, това е свидетелство за отстъпление от прототипа. За отстъпление от прототипа може да счита реализацията на ОФЗ във всички останали глаголни времена, тъй като при тях ОФЗ само отбелязва най-общо действието. Всяка глаголна форма внася в изказването допълнителен модален компонент, който съществено изменя ОФЗ.

Особено сложна се оказва идентификацията на ОФЗ във формите на сегашно време. Тези форми са нетипични за ОФЗ. „При времената за съвременност ОФЗ не се среща. При тях действието се изразява като протичащ в определен момент процес, несвързан с представата за ограниченост или обобщеност на действието, което е присъщо на ОФЗ на несвършен вид“ (Станков 1980: 72).

Е. Падучева (1996: 12–13) също отбелязва невъзможността на сегашно време да се употребява в ОФЗ: „Зависимостта от ретроспективна точка на отчитане обяснява този забележителен факт, че ОФЗ не може да функционира в сегашно време, където точката на отчитане съпада с момента на речта“. Въпреки тези аргументирани мнения, изразяването на ОФЗ в изказвания с форми на сегашно време е отбелязано в работите на Бондарко (1983: 164) и Шелякин (1983).

Интерес представляват случаите, когато формата за сегашно време означава действие, което се реализира при несъвпадение на точката на отчитане и момента на речта.

Една от основните особености на прякото значение на сегашно време е едновременността на действието с момента на говоренето. Когато, обаче минали събития, действия или факти мислено се пренесат в сегашен план и говорещият ги разглежда като ставащи пред неговите очи в момента, когато говори за тях, тогава формата за сегашно време придобива ново значение с преносен характер. Това значение в граматическата литература се нарича сегашно историческо време (*Praesens historicum*). Пешковский (1956: 209) го нарича „сегашно живописно“, а в академическата руска граматика (*Русская*

грамматика, т. 1. 1980: 484) е отбелязано като „сегашно повествователно“. Ние се придържаме към терминологията на академичната *Граматика на съвременния българския книжовен език* (т. 2 1998: 110), която го нарича „сегашно историческо време“.

Самото действие в примера *Чуваш ли, канят ни в телевизията!* като определен и единичен акт е вече завършено. Представянето му като дискретен акт внася в интерпретацията на употребата оттенък на завършеност на действието, което е представено отдалечено от реалното протичане. При акцентирание върху действие с оттенък на обособеност и отделност, признакът събитийност се съчетава с признака отделност на факта: *Браво! Добре свършена работа! – обърна се Министърът към групата. Стараем се! – отговориха всички в хор* (Андрей Гуляшки, *На чашка коняк*. София, 1989). Фразата *стараем се* е отнесена към миналото, тъй като говорещият е доволен от вече извършената работа от групата в миналото. Тази употреба на сегашно време в ОФЗ е слаба и е нетипичен вариант на общофактическата функция на несвършен вид. Но тя съществува в езика и не може да бъде отмината без внимание. Същата форма *стараем се* изразява и намерението на групата да проявява старание и в бъдеще, въпреки че действието е изразено с форма за сегашно време, то не може да се приеме като съвпадащо с момента на речта. Според нас точно несинхронната точка на отчитане, несъществеността на признака продължителност, краткост и деление на фази позволява на формата от несвършен вид *стараем се* да се вписва в ОФЗ.

Съществуват и примери, при които точката на отчитане на действието в сегашно време спрямо момента на речта има проспективна характеристика (насоченост към бъдещето). Например: *Тази вечер сядаме, правим план на скривалището и пренасяме всичко там* (Гуляшки, Цит. съч.). Действията *сядаме, правим* и *пренасяме* са представени в плана на сегашно време, но се отнасят до бъдещето, тъй като в настоящето съществува само намерението да бъдат изпълнени. При актуализация на намерение за осъществяване на действие и съчетание на модалното значение с признака събитийност, сегашното действие се сближава с функционирането на формите за бъдеще време: *Утре затваряме рано магазина и извеждаме детето на разходка. Представи си – то тича около нас, а ние се прегръщаме като някога!* (Александър Томов, *Мелница на ветровете*. София, 1986). Същото се отнася и до употребата на сегашно време в сценичните ремарки или т.н. сценично сегашно историческо време. Например: *Милка: Смръква се вече, да ставаме. Трябва да си ида, нали имаме вечеринка (Става. Христо ѝ помага да си облече връхната дреха)* (Иван Вазов, *Казарската царица*. Събр. съч., т. 11. София, 1955).

Сценичните ремарки в пиесите, по мнението на Кошмидер (1962: 162), могат да се разбират двойко: „От една страна, те представляват указание за актьорите, т.е. отнасят се към извънвремевите факти и стоят на едно ниво с

други общи предписания (в уставите, правилата за употреба, готварските книги и др.). От друга страна, за читателя те служат за сурогат на действието на пиесата, като че ставащи пред очите им и това ги сближава до известна степен с *Praesens historicum*“.

Интерес представлява тази роля на сценичните ремарки, която те изпълняват за читателя на пиесата, а не за актьора. Това, което Кошмидер нарича „сурогат на действието на пиесата“, всъщност е елемент на преразказ в общия текст на драматургичното произведение. Преразказва се това, което протича на сцената в даден момент от театралното действие. Читателят си представя това действие като ставащо в момента.

Според нас, подобна употреба на сегашно време може да бъде призната като един от периферните варианти на ОФЗ.

При употреба на сегашно историческо време може да се говори за сближаване на семантиката на свършен вид и несвършен вид и конкуренция на видовете, което е една от характерните особености на ОФЗ. Сегашно историческо време се използва в художествените произведения като един от времевите планове. Такава употреба е невъзможна при ОФЗ. Но сегашно историческо време, употребено в жив разказ за действие от миналото е друг тип. В плана на тази употреба се актуализира миналото: *Това го знаех за най-безчестно, бог да ме прости, ама аз го направих вчера за пръв и последен път. Припкам у дома, заключавам се в писалището, разляям полека червения восък на плика и турям вътре други вестници... После оставям писмото пак на мястото му...* (Иван Вазов, *Под игото*. Събр. съч., т. 12. София, 1956). Спецификата на такава употреба се корени в това, че говорещият се пренася в спомените си от миналото, за да опише по-емоционално и нагледно ситуацията. По този начин изказването придобива по-голяма описателност. Разбира се, това е само една особеност на специфичната употреба на форми на сегашно време и описателната доминанта в изказването не дава основание да се идентифицира споменатата употреба с ОФЗ.

В езиковедската литература е изказвано мнение, че „формата за сегашно време може да изразява значение на фактичност при употреба в изречения с частицата *не*. Даже глаголи, които са свързани с понятието процесност, при съчетание с частицата *не* лесно губят своето процесно значение“ (Нгуен 1973: 55). По наше мнение, отрицанието като модално значение лесно се съчетава с ОФЗ, но не създава самостоятелно обобщено-фактическа функция. При тази употреба елементи на семантиката на обобщената фактичност може да се намерят във функцията на сегашно време в съчетание със значение на потенциалност или повторителност, но задължително при акцентиране на действието. Но дори и в тези случаи е трудно да се определи характерът на точката на отчитане. Например: *Аз не пия. Не правя експерименти със здра-*

вето си. За проявата на ОФЗ в сегашно време са необходими специални условия и преди всичко несинхронна точка на отчитане и акцент върху действието.

ЛИТЕРАТУРА

- Бондарко, А.В. 1983, *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград.
- Български тълковен речник 1993, София.
- Граматика на съвременния български книжовен език, т. 2. 1998, София.
- Русская грамматика, т. 1. 1980, Москва.
- Кошмидер, Е. 1962, Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза. В: *Вопросы глагольного вида*. Москва.
- Мазон, А. 1958, *Вид в славянских языках*. Москва.
- Маслов, Ю.С. 1981, *Грамматика болгарского языка*. Москва.
- Нгуен, Нам 1973, Выражение обобщенно-фактического значения несовершенного вида в русском языке. *Русский язык* № 5.
- Падучева, Е.В. 1996, *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва.
- Пешковский, А.М. 1956, *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва.
- Поспелов, Н.С. 1948, О значении форм прошедшего времени на -л в современном русском языке. *Ученые записки МГУ*, вып. 128.
- Станков, В. 1980, *Глаголният вид в българския книжовен език*. София.
- Шелякин, М.А. 1983, *Категория вида и способа действия русского глагола (Теоретические основы)*. Таллин.
- Forsyth, J. 1970, *A grammar of aspect. Usage and meaning in the Russian verb*. Cambridge.